Journal of Islamic Mysticism
Print ISSN: 2538-5135 Online ISSN:2980-8421
erfanmag.ir

Attar Neishabouri and the Anxiety of Meaning

Seyyed Hamed Mouvsavi Jervekani[1]

1. Assistant Professor, the Department of Persian language And Literature, Payam-e-Nour University/ E-mail: h.mousavi.jervekani@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 27 September 2024
Accepted 29 November 2024
Published online 22 July 2025

Keywords:
Anxiety of Meaning,
Truth, Meaning of Life,
Attar Neishabouri.

ABSTRACT

From the moment human beings perceive themselves within the vastness of existence and reflect upon their relationship with both existence and that which transcends it, they become restless in their search for meaning. This state can be termed "anxiety of meaning." In this condition, without experiencing a spiritual shock or feeling the absence of a meaningful anchor, individuals pursue the discovery of meaning. This restlessness for meaning can be found in the thoughts of Muslim mystics, and through this perspective, one can properly interpret the meaning of existence in their worldview. This research examines Attar's complete works from this perspective, identifying the restlessness for meaning present in his thought. By clarifying the conceptual dimensions of meaning (truth, essence, content, narrative/event, and reason) in his works, this study demonstrates that only "truth" is connected to the concept of anxiety of meaning. Finding the hidden truth in existence is the only thing that both gives purpose to existence and life and imbues it with value. Consequently, truth is something to be discovered, not constructed. This clarifies humanity's role: through belief in the anxiety of meaning, finding truth becomes both necessary and essential. Attar considers truth an indefinable concept, and to make its nature, value, and function tangible, he employs imagery. He believes that anyone who comprehends truth becomes part of it and thus loses the ability to articulate it. From his perspective, truth is a graded concept (mushakkik), and only through great effort can one comprehend portions of it. It should be noted that no previous research has addressed Attar's works using this approach. The research methodology is library-based and employs content analysis.

Cite this article: Mouvsavi Jervekani, Sayyed Hamed (2025). Attar Neishabouri and the Anxiety of Meaning. *Journal of Islamic Mysticism*, 16 (2), 295-311. DOI: http//doi.org/10.22034/16.2.13

© The Author(s).
Publisher: Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran.
DOI: http//doi.org/10.22034/16.2.13

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

Extended Abstract

Introduction

The question of meaning has been a persistent concern throughout human intellectual history. In contemporary philosophical discourse, this manifests primarily in discussions about the meaning of life, with analytical philosophers typically framing meaning in terms of purpose, value, and function. However, a crucial dimension often overlooked is what might be termed the "anxiety of meaning" – a fundamental restlessness that drives humans to seek meaning independent of existential crises or spiritual vacuums.

This study examines this concept of "anxiety of meaning" in the works of Farid al-Din Attar Neishabouri (c. 1145-1221), one of the most influential Persian Sufi poets and mystic philosophers. Unlike the "anxiety of meaninglessness" described by Paul Tillich, which emerges from the loss of an ultimate concern, the "anxiety of meaning" represents an inherent human drive to discover meaning from the moment one becomes conscious of one's existence and relationship to the universe.

The research addresses five primary questions: (1) What concepts are denoted by the term "meaning" (ma'na) in Attar's works? (2) Which of these concepts can appropriately substitute for "meaning" in the phrase "meaning of life"? (3) Does Attar consider meaning necessary or essential? (4) According to Attar, is meaning discovered or constructed? (5) What characteristics does Attar attribute to meaning?

This investigation employs a methodical content analysis of Attar's complete works, including Mantiq al-Tayr (Conference of the Birds), Mosibat-Nameh (Book of Affliction), Asrar-Nameh (Book of Secrets), Elahi-Nameh (Divine Book), Tadhkirat al-Awliya (Memoirs of the Saints), and his collected poetry (Divan). Through careful textual examination, the study identifies patterns in Attar's treatment of meaning and develops a comprehensive framework for understanding his approach to meaning as a foundational aspect of human existence.

Research Findings

The analysis reveals that Attar uses the term "ma'na" (meaning) in six distinct contexts: (1) truth/reality (haqiqat), (2) inner essence/depth (batin), (3) content/theme (mazmun), (4) issue/matter (qadiyya/mas'ala), (5) reason/cause (dalil), and (6) as an adverbial modifier (truly/really). Among these, only "truth" or "reality" (haqiqat) meaningfully substitutes for "meaning" in discussions of life's meaning.

This truth-centered concept of meaning interrelates with the analytical philosophical categories of purpose, value, and function. In Attar's worldview, the pursuit of truth gives direction (purpose) to life; discovering truth makes life worthwhile (value); and striving to perceive truth gives life utility (function). Thus, truth forms the foundation for a comprehensive understanding of meaning.

The study establishes that Attar considers the search for meaning both necessary and essential – not merely a response to suffering or an awareness of mortality, but a fundamental aspect of human existence. Unlike philosophical traditions that view meaning-seeking as triggered by existential crises,

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

Attar positions the anxiety of meaning as primary and initiatory. As he writes in his Divan: "My soul, since its eyes opened to the truth, has chosen restlessness day and night; discussing much and sweeping up many meanings, not resting for a moment nor sleeping for an hour."

A significant finding concerns whether meaning is discovered or constructed. In the traditional worldview represented by Attar, meaning is something to be discovered – a reality embedded in creation awaiting human perception. This contrasts sharply with many contemporary philosophical positions that frame meaning as something humans construct or project onto a meaningless universe. Attar's perspective aligns with the Sufi tradition, grounded in the hadith qudsi: "I was a hidden treasure and I loved to be known, so I created the world that I might be known." Thus, ultimate meaning (God/Truth) exists independently of human consciousness and must be discovered through spiritual effort.

The analysis demonstrates three key characteristics of meaning in Attar's work: (1) it is ineffable – those who truly comprehend it become part of it and lose the ability to articulate it; (2) it begins with self-knowledge – the path to truth starts with understanding oneself; and (3) it is graded (mushakkik) – people can attain different levels of meaning according to their capacity and effort.

Given the difficulty of defining such an ineffable concept, Attar employs powerful imagery to convey its nature, value, and function. These images include the sea (representing depth and mystery), the Simorgh (representing elusiveness and the paradox of self-discovery), pearls (representing value), light (representing illumination), wine (representing transcendence), salt-marsh (representing purification), and fruit (representing fulfillment).

Conclusion

This research demonstrates that Attar's conception of meaning centers on the discovery of truth as an inherent human drive, what this study terms the "anxiety of meaning." Unlike contemporary existential frameworks that often position the search for meaning as a response to crisis or meaninglessness, Attar presents it as a primary human condition – not a reaction but an action, not a response but an initiative.

For Attar, meaning is not constructed but discovered; it exists objectively in the universe awaiting human apprehension. However, this truth is paradoxical – those who truly grasp it become part of it and lose the ability to define it. This ineffability explains why Attar relies heavily on imagery rather than definition to convey the nature of meaning.

The significance of this study lies in its identification of an alternative framework for understanding humanity's relationship to meaning – one that positions the quest for meaning as fundamental rather than derivative. This "anxiety of meaning" represents a positive restlessness inherent in human consciousness, driving spiritual and intellectual development.

This research contributes to both Attar scholarship and contemporary philosophical discussions about meaning by highlighting a perspective that challenges modern assumptions about the construction of meaning while offering a rich historical alternative rooted in Sufi mystical tradition. By recovering this perspective, we gain insight into how traditional wisdom might inform contemporary questions about meaning, purpose, and human flourishing.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

پژوهشنامه عرفان
شاپای چاپی: ۵۱۳۵-۲۵۳۸ شاپای الکترونیکی: ۸۴۲۱-۲۹۸۰
erfanmag.ir
انجمن علمی عرفان اسلامی ایران
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

عطار نیشابوری و مسألهٔ اضطراب معنا

سیّد حامد موسوی جروکانی[1]✉

۱. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: h.mousavi.jervekani@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۹
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱

کلیدواژه‌ها:
اضطراب معنا، حقیقت، معنای زندگی، عطار نیشابوری.

چکیده

آدمی از آن لحظه که خود را در پهنهٔ هستی درک می‌نماید و در رابطهٔ خود با هستی و ماورای آن تأمل می‌کند، بی‌قرار معنا می‌شود. چنین حالتی را می‌توان «اضطراب معنا» نام نهاد. او در این حالت، بی آنکه به تکانه‌ای روحی گرفتار شود و یا به احساس فقدان گره‌گاهی معنوی دچار شود، در پی کشف معنا می‌رود. این بی‌تابی برای معنا را در میان آرای عارفان مسلمان یافت و از این رهگذر به تبیین درست معنای هستی در آرای آنان دست یافت. این پژوهش، مجموعه آثار عطار را از همین منظر بررسی نموده است. بی قراری برای معنا در اندیشهٔ وی وجود دارد. در این راستا ضمن ایضاح مفهومی معنا (حقیقت، باطن، مضمون، قضیه/ماجرا و دلیل) در آثار وی، بیان می‌گردد که تنها «حقیقت» با مقولهٔ اضطراب معنا پیوند دارد. یافتن حقیقتِ پنهان شده در هستی، تنها چیزی است که هم هستی و زندگی را هدفمند می‌کند و هم به آن ارزش می‌بخشد. در نتیجه، حقیقت، مقوله‌ای یافتنی است، نه ساختنی. آنگاه کارکرد آدمی نیز مشخص می‌گردد. از رهگذر باور به اضطراب معنا، یافتن حقیقت، امری لازم و ضروری می‌نماید. عطار، حقیقت را مقوله‌ای تعریف ناپذیر دانسته، برای ملموس کردن ماهیت، ارزش و کارکرد آن، از تصویر (image) مدد می‌گیرد. او معتقد است هر کس حقیقت را درک کند، چون بخشی از آن خواهد شد، توان تبیین آن را نخواهد داشت. از نگاه او حقیقت، مفهومی مشکک است و با کوشش فراون تنها می‌توان بخش‌هایی از آن را درک نمود. لازم به ذکر است با این رویکرد، پژوهشی در خصوص آثار عطار یافت نگردید. روش پژوهش نیز کتابخانه‌ای و بر اساس تحلیل محتواست.

استناد: موسوی جروکانی، سیّد حامد (۱۴۰۴). عطار نیشابوری و مسألهٔ اضطراب معنا. *پژوهشنامه عرفان*، ۱۶ (۲)، ۳۱۱-۲۹۵.

DOI: http//doi.org/10.22034/16.2.13

ناشر: انجمن علمی عرفان اسلامی ایران.

© نویسندگان.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

[DOI: 10.22034/16.2.13] [Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

۱. مقدمه

وقتی بحث «معنا» مطرح می‌شود، ذهن آدمی به طرف مقوله‌هایی چون معناشناسی *(semantics)* و معنادرمانی *(logo therapy)* منصرف می‌گردد. موضوع اصلی معناشناسی، معناست؛ معنایی که نشانه‌ها یا ساختارهای معنادار تولید می‌کنند. علاوه بر این، بررسی شرایط تولید معنا نیز بررسی می‌گردد (معین، ۱۳۸۲: ۱۱۸). موضوع اصلی معنادرمانی نیز مسائلی چون معنای رنج، خلاء وجودی، مرگ و زندگی، آزادی و مسؤلیت‌پذیری در مقابل خود و دیگران، معنایابی و کنار آمدن با بی معنایی است (حمیدزاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۴).

در این پژوهش مسألهٔ «اضطراب معنا» مطرح است. می‌توان این مقوله را سوی دیگر «اضطراب بی معنایی» پل تیلیش دانست. «اضطراب بی معنایی، اضطراب از دست دادن یک مسألهٔ غایی و تشویش دربارهٔ فقدان یک معنی است که معنابخش همهٔ معانی است. این اضطراب با از دست دادن گره‌گاهی معنوی رخ می‌نماید» (تیلیش، ۱۳۸۷: ۸۴). اضطراب بی معنایی، با از دست رفتن یا فقدان گره‌گاهی معنوی رخ می‌نماید و پس از آن، آدمی به تلاطم می‌افتد. اما اضطراب معنا از آن لحظه که آدمی خود را در پهنهٔ هستی درک می‌نماید و در خصوص رابطهٔ خود با هستی و ماورای هستی تأمل می‌کند، بی قرار و بی تاب معنا می‌شود. آدمی در این سو، دریافته است که این هستی، تداوم هستی پیشین (پیشاتولد) اوست و زمینهٔ هستی پسین (پسامرگ) او را فراهم می‌سازد. در این سو، انسان بی آنکه به تکانه‌ای روحی گرفتار شود، در پی کشف معناست. نگارنده براین باور است که نگاه نوع عارفان، مبتنی بر اضطراب معناست و از رهگذر این مسأله است که می‌توان معنای هستی/زندگی را در آرای آنان درک نمود.

کلمهٔ معنا به لحاظ کاربردی، مفاهیم متعددی دارد؛ در نتیجه شناخت و تحدید معنای چیزی، به فهم آن کمک شایسته‌تری خواهد کرد. با دقت در جملات زیر، کاربردهای کلمهٔ معنا در زبان فارسی نیز مشخص خواهد شد:

الف) این رفتار به معنای جنگ است.

ب) برادر به معنای همشیر است.

پ) موفقیت گاندی به این معناست که شیوه‌های صلح‌آمیز، ترجیح دارد.

ت) معنای این شادی چیست؟

ث) معنای این میز/صندلی چیست؟

ج) فلان کار در این مقطع چه معنایی می‌تواند داشته باشد؟

بر اساس جمله‌هایِ پیش‌گفته، شش مفهوم برای واژهٔ معنا متصوَّر است۱: ۱ ـ بیان رابطهٔ علّی ـ معلولی خارجی (الف) ۲ ـ بیان کاربردهای زبانی و کلامی (ب) ۳ ـ درس عبرت (پ) ۴ ـ هدف (ت) ۵ ـ کارکرد (ث) ۶ ـ ارزش (ج) (بیات، ۱۳۹۰: ۵۸ـ۵۳). هنگام پرسش از معنای زندگی، معانیی چون رابطهٔ علّت و معلولیِ زندگی، معنای واژگانی و قاموسیِ زندگی و عبرت زندگی مطرح نیست، و چنانچه هریک از این‌ها، جایگزین واژهٔ معنا شود، با ساختاری بی‌معنا، مواجهیم. امّا اگر سه مفهوم هدف، کارکرد و ارزش، به جای معنا قرار گیرد، پرسش معنای زندگی، به سه پرسشِ هدف زندگی چیست؟ کارکرد زندگی چیست؟ و ارزش زندگی چیست؟ تفصیل می‌یابد.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

پیش از رهیافت به هندسهٔ فکری عطار نیشابوری در خصوص مقولهٔ معنای زندگی، باید با اتکا به آثار وی، به پنج پرسش در حوزهٔ اضطراب معنا پاسخ گفت. این پرسش‌ها، مسائل پژوهش حاضر به شمار می‌آیند:

۱ـ واژهٔ معنا در آثار عطار چه مفاهیمی دارد؟

۲ـ کدام یک از مفاهیم معنا در آثار وی می‌تواند به جای واژهٔ معنا در ترکیب معنای زندگی قرار گیرد؟

۳ ـ آیا معنا از نظر وی امری لازم است یا ضروری؟

۴ ـ معنا از نظر او از مقولهٔ جعل است یا کشف؟

۵ ـ ویژگی‌های معنا از نظر عطّار چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

در خصوص بررسی معنای زندگی در آثار عطّار نیشابوری، پژوهش‌هایی صورت گرفته است؛ از جمله کتاب عطار و معنای زندگی (۱۴۰۲) نوشته سید حامد موسوی جروکانی و حسین مسجدی. نویسندگان در این اثر در پی پاسخگویی به دغدغهٔ انسان‌هایی هستند که در جهان پُر تلاطم امروزی زیست می‌کنند و در پی یافتن یا ساختن معنایی برای زندگی هستند. این اثر نشان می‌دهد که آدمی بسته به خصلت‌های هستی، ظرفیّت وجودی خویش و آگاهی از ارزش وجودی خود، شایستهٔ گزینش کدام یک از رویکردهای پنجگانهٔ سرگردانی و سرگشتگی وجودی، اعتراض به زندگی، زیستن زندگی، استفاده از فرصت زندگی و رسیدن به حیات جاودان خواهد بود و در صورت انتخاب هر یک، معنای زندگی‌اش چیست. پژوهش دیگر، مقالهٔ معنای زندگی در مصیبت نامه عطار نیشابوری نوشتهٔ سید حامد موسوی جروکانی و همکاران (مجله مطالعات عرفانی دانشگاه الزهراء، ۱۳۹۵، ش۱۴) است. نویسندگان در این اثر بیان می‌کنند که اولا توجه به معنای زندگی، جزء دغدغه‌های فکری عطار بوده است؛ ثانیا نشان می‌دهند که داوری وی نسبت به زندگی، ارزش شناسانه، غایت شناسانه یا کارکرد گرایانه بوده است. مقالهٔ دیگری با عنوان مقایسه معنای زندگی در نگاه عطار نیشابوری و ویکتور فرانکل نوشته راضیه شهرآبادی (دهمین کنفرانس بین المللی مطالعات زبان، ادبیات، فرهنگ و تاریخ، ۱۴۰۰) وجود دارد که تنها به بررسی مؤلفه‌های زندگی معنادار از نگاه این دو توجه شده است. در حقیقت، در این سه اثر، روی عنصر اضطراب معنا از منظر عطّار تکیه نشده است.

۳. معانی «معنا»

در آثار عطّار، واژهٔ «معنی» گاهی همراه با حرف اضافه، و گاهی بدون حرف اضافه به کار رفته است.

۳–۱. همراه با حرف اضافه

در این موارد غالباً می‌توان معنی واقعاً و حقیقتاً را استنباط نمود که کاربرد قیدی دارد.

که داند تا، به معنی، متقی کیست؟ سعید از ما کدام است و شقی کیست؟ (اسرارنامه، ۲۳۱)

نیز (منطق الطیر، ۲۲۱)، (مصیبت نامه، ۲۲۱ و ۴۵۴)، (الهی نامه، ۲۹۹) و (دیوان غزلیات، ۳۳۱).

۳–۲. بدون حرف اضافه

برای کلمهٔ معنا در این حالت، می‌توان پنج مفهوم را در نظر گرفت: ۱ـ حقیقت ۲ـ باطن ۳ـ مضمون ۴ـ قضیه/مسأله ۵ـ دلیل.

۳–۲–۱. حقیقت

در مجموعه آثار عطّار گاهی معنا به مفهوم «حقیقت» است. این واژه در مقابل «مجاز» قرار می‌گیرد.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

مَردِ معنی باش و در صورت مپیچ چیست معنی؟ اصل. صورت چیست؟ هیچ (منطق الطیر، ۳۲۵)

نیز:

افسوس که صد هزار معنی لطیف از نااهلی خلق ناگفته بماند (مختارنامه، ۳۴۱)

همچنین این موارد (دیوان غزلیات، ۱۱)، (مصیبت نامه، ۲۸۲)، (منطق الطیر، ۲۹۳)، (اسرارنامه، ۱۹۶) و (تذکره الاولیاء، ۸).

۲-۲-۳. باطن

این تلقی از واژهٔ معنا با توجه به کلمات دیگر در زنجیره کلام، مفاهیم متعددی می‌یابد که مفهوم «عمق» و «درون» نقطهٔ مشترک همهٔ آن‌هاست. یکی معانی کلمه باطن با توجه به کلمات هم‌ردیفش، «تأویل» است. هرگاه واژهٔ معنا در کنار واژه‌هایی قرار گیرد که به نوعی با قرآن و فهم آن در ارتباط باشد، مفهومی نزدیک به مقولهٔ تأویل پیدا می‌کند. برای نمونه: «به سورت لقمان رسید. بدین آیت که «أن اشکر لی و لوالدیک» ... از استاد در معنی آیت پرسید. چون استاد، معنی آن بگفت، در دل او کار کرد» (تذکره‌الأولیاء، ۱۶۱). نیز: «و گفت: در معنی این آیت که «یختص برحمته من یشاء» ... واسطه و علل و اسباب از میان برداشته است» (همان: ۱۷). نیز:

آیت زیباست، معنی بازگوی از عزیز و از ذلیلم راز گوی (مصیبت‌نامه، ۲۱۳)

نیز: (همان: ۲۱۴). دیگر معنی آن، به مفهوم «سرشت/ضمیر» است. به عنوان مثال:

آخر ای صوفی مرقع‌پوش صورت خویش را مکن صافی

لاف تقوی مزن، ورع مفروش یک زمان در صفای معنی کوش (دیوان، ۳۵۹)

۳-۲-۳. مضمون

گاهی واژهٔ معنی در کنار کلماتی مثل خاطر، لفظ، ضمیر، بکر و شعر قرار گرفته است. در این موارد، مقصود از معنی، مضمون شعر است. در نمونه های زیر معنی با کلمه خاطر در زنجیرهٔ کلام قرار گرفته است. به این معنا که عطار خاطر خود را به چشمهٔ خضر تشبیه نموده که از آن، معانی و مضامین شعری می‌جوشد:

معنی نگر که چشمهٔ خضر است خاطرم دعوی نگر که ملک سخن را سکندرم (همان: ۸۰۰)

و یا در نمونهٔ زیر می‌گوید از زمانی که دلم خوان معانی و مضامین شعری را گسترده است (نشئت گرفتن مضامین شعر از دل) خاطر عطار مانند قرص خورشید می‌درخشد.

تا دلم بر روی دریا، خوان معنی گسترد خاطر عطّار را چون قرص خاور یافتم (همان: ۳۹۷)

و (همان: ۷۵۸، ۸۰۱، ۲۸۶، ۲۱۴، ۶۰۵، ۸۰۴ و ۸۰۵)، (اسرارنامه، ۱۰۷ و ۲۲۷)، (مصیبت نامه، ۴۵۰) و (الهی نامه، ۳۷۹).

۴-۲-۳. قضیه/مسئله

در این کاربرد، عطّار عمدتاً نکته یا ماجرایی را بیان می‌کند، سپس واژهٔ معنی را به کار می‌برد که به ماجرایی که پیش از آن آمده، اشاره دارد.

چو نشناسی سَر مویی ز اسرار تو را خاموشی و صبر است راهی

مکن با سرّ این معنی دلیری به نادانی چه گردی گرد این کار؟

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

نخواهی یافت به زین دستگاهی که چون موری شوی گر نرّه شیری (اسرارنامه، ۱۶۶)

و (همان: ۱۰۷، ۱۹۵، ۱۳۵، ۱۲۰ و ۱۸۴)، (الهی نامه، ۴۲۹ و ۲۹۸)، (دیوان غزلیات، ۲۱۷، ۳۲۵، ۴۸۳ و ۸۳۳).

۵-۲-۳. دلیل

غالباً این واژه با کلمهٔ «علّت» به یک معنا به کاربرده می‌شود، و یا معنایی نزدیک به هم از این دو اراده می‌گردد. دقت در جملات زیر نشان خواهد داد که این دو با یکدیگر متفاوتند.

الف) آب، علّت خاموشی آتش است.

ب) متهم بر اساس دلیلی که بیان شد، بی گناه است.

پ) آب دلیل خاموشی آتش است.

از مقایسهٔ این سه جمله می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که جملهٔ الف نشان می‌دهد واژهٔ علّت در خصوص حوادث طبیعی کاربرد دارد (سروش، ۱۳۸۱: ۳۶۷). جملهٔ ب نشان می‌دهد واژهٔ دلیل در مواردی به کار می‌رود که هدف، کسب معرفت و آگاهی باشد (همان: ۳۶۷). بر اساس مطلب دوم، کاربرد واژهٔ دلیل در جملهٔ پ نادرست است.

کاربرد معنا به مفهوم «دلیل» نیز از دیگر مواردی است که در آثار عطّار به چشم می‌خورد. به عنوان مثال: «از بزرگی پرسیدند که یکی گناه کرد، عقوبت آن از وی به دیگری سرایت کردن چه معنی دارد» (تذکرةالاولیا، ۱۷۸). نیز: (همان: ۳۹۲). همچنین:

خلق خفته جمله، تو چون کوکبی از چه معنی می‌نخفتی یک شبی (مصیبت‌نامه، ۴۰۴)

نیز: (اسرارنامه، ۱۰۶، ۱۰۷ و ۱۱۸)، (دیوان، ۴۸۵ و ۷۹۷) و (الهی نامه، ۴۴۴).

۳-۳. معنا به مفهوم حقیقت

وقتی به تحلیل معنای زندگی از نظر پیر نیشابوری پرداخته می‌شود، باید تبیین کرد که کدام یک از معانیِ پیش‌گفته را می‌توان به جای واژهٔ معنا در ترکیب معنای زندگی قرار داد؟ از میان معانی شش‌گانهٔ حقیقت، باطن، مضمون، قضیه/مسأله، دلیل و واقعاً/حقیقتاً آنچه در این ساختار قرار می‌گیرد و در عین حال، مفهوم محصّلی نیز دارد، حقیقت است؛ زیرا دیگر موارد در صورت جانشینی، ترکیب معنای زندگی را بی‌معنا می‌نماید. در نتیجه وقتی به جستجوی معنای زندگی از منظر عطّار می‌گردیم، می‌خواهیم بدانیم حقیقت زندگی از نظر وی چیست؟ بر همین اساس باید رابطهٔ میان حقیقت با هدف، ارزش و کارکرد را که معانی دیگر معنی از منظر فیلسوفان تحلیلی است، مشخص نمود.

۱-۳-۳. رابطهٔ حقیقت با هدف، ارزش و کارکرد

اگر معنا به مفهوم هدف باشد، آنگاه پرسش از معنای زندگی، به این معناست که زندگی به چه سمتی در حرکت است؟ در اینجا پرسشی که به ذهن می‌رسد این است که وقتی می‌گوییم هدف، منظور هدف خود زندگی است؟ یا هدف کسی که زندگی را آفریده؟ یا هدف انسانی که زندگی می‌کند؟ از این سه پرسش فقط پرسش دوم و سوم معنادار است؛ زیرا مسألهٔ هدف به شکلی مستقیم با موجودِ جاندارِ صاحب اراده و اختیار درپیوند است و خود زندگی از این ویژگی بهره‌مند نیست. البته فلاسفه با تقسیم‌بندی هدف به خودبنیاد و هدف خارجی، مسأله را این‌گونه تحلیل کرده‌اند که هدف خودبنیاد، هدفی است که بنیاد آن، خودِ موجود دارای علم و اراده است، و هدف خارجی، هدفی است که در باطن/درون شیء نیست، بلکه در خارج او ـ یعنی در ذهن و ضمیر سازندهٔ ـ اوست (ملکیان،ب۱۳۹۱: ۲۱۰).

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

هرگاه معنا به مفهوم ارزش باشد، آنگاه پرسش معنای زندگی چیست؟ یعنی آیا زندگی کردن بصرفه است؟ یعنی در نگرشی کلان آیا سود زندگی کردن بیشتر از هزینه‌هایی است که برای آن می‌پردازیم (ملکیان،الف۱۳۹۱: ۴۱). در اینجا نیز فهم این مسائل مهم است: اینکه آیا خود زندگی ارزش دارد ـ یعنی آیا ارزش زندگی ذاتی است ـ یا به وسیلهٔ ارزش‌هایی، ارزشمند می‌شود؟ دیگر اینکه مبدأ ارزش‌ها چه هست: انسان یا خدا؟ زمانی که معنا به مفهوم کارکرد باشد، آنگاه در رویارویی با پرسش معنای زندگی، در واقع در پی فایدهٔ زیستن هستیم (ملکیان،ب ۱۳۹۱: ۲۱۳). بر این اساس اگر آدمی در راستای یافتن حقیقت جهد نماید، به نوعی به زندگیِ جهت‌دار (هدفدار) دست یافته است. با درک حقیقت زندگی، زندگی بزرگ‌ترین سود است و ارزشمند می‌گردد و در نهایت با تلاش برای شهود حقیقت، زندگی آدمی فایده‌مند (کارکردی) می‌شود. در نتیجه در اندیشهٔ عطّار، حقیقت با هدف، ارزش و کارکرد پیوندی وثیق دارد.

۴. ضرورت یا لزوم معنا

یکی از مسائل مهمی که باید در راستای فهم معنای زندگی بررسی شود، این است که مقولهٔ معنا در نظر عطّار از نوع «ضرورت» است یا «لزوم»؟ پیش از این، باید دانست که میان این دو کلمه تفاوت وجود دارد. اگر در این دو جمله دقّت شود، مسأله آشکارتر می‌گردد:

الف) اکسیژن برای ادامهٔ حیات هم لازم است و هم ضروری.

ب) ماشین چیز لازمی است، امّا ضروری به نظر نمی‌رسد.

جملهٔ (ب) به این مفهوم است که اگر فلان چیز باشد، خوب است، امّا اگر نباشد، اتفاق خاصی نمی‌افتد. اگر به مسألهٔ ضرورت معنا باور داشته باشیم، به این معناست که معنا، امری مقدّمی است، نه تبعی؛ یعنی آدمی بی آنکه اتفاق خاصی بیفتد، باید مقولهٔ معنا را اصل و ضرورت بداند، نه اینکه حادثه‌ای پیش آید، سپس پرسش از معنا در ذهن آدمی شکل گیرد. در رویارویی با این مقوله، اندیشه‌مندان باورهای متعددی دارند. عدّه‌ای در جستجوی معنا بودن را، به وقوع آلام و رنج‌های توجیه‌ناپذیر در زندگی وابسته می‌دانند (ملکیان،ب۱۳۹۱: ۲۳۵). برخی نیز مسألهٔ رازسرشت مرگ را زمینه‌ساز توجه به معنا می‌دانند (ولف، ۱۳۸۲: ۳). در حالی که عدّه‌ای دیگر بر این باورند که آدمی پیش از وقوع تکانه‌هایی در زندگی، باید در پی معنا باشد (کونگ، ۱۳۹۱: ۱۲). عدّه‌ای مانند ویکتور فرانکل بر این عقیده‌اند که معناجویی یکی از امتیازات آدمی است (فرانکل، ۱۳۹۱: ۱۶۳و۱۶۲). منشأ این تعدد آرا، آن است که عدّه‌ای معنا را ضرورت دانسته و آن را مقدّم می‌دانند، و برخی به لزوم آن عقیده دارند؛ یعنی زندگی را پیش می‌برند و به این مقوله توجهی ندارند تا زمانی که تکانه‌هایی در آن ایجاد شود.

عطّار به مقولهٔ معنا، ورای سختی‌ها و مصائب زندگی می‌نگرد. به عقیدهٔ وی، دردها و رنج‌ها باشند یا نباشند، معنا هم لازم است و هم ضرورت دارد. معنا چیزی است که آدمی باید اوّلاً و بالذات به آن بیندیشد و در جستجوی آن باشد:

خاطرم پایم گرفته هر زمان — تا ز بحری ماهیی آرد به شست

سرنگون برمی‌کشد گرد جهان — یا ز جایی معنیی آرد به دست (مصیبت نامه، ۴۴۷)

او آدمی را به این نکته رهنمون می‌سازد که باید معنا، زمینهٔ تکانه‌های وجودی زندگی را فراهم کند، نه اینکه حوادث زندگی، معناجویی را در ذهن و روان آدمی به حرکت اندازد و این مسأله، همان است که نگارنده از آن به اضطراب معنا تعبیر می‌نامید:

کار مردان چیست؟ بیکار آمدن — خاک ره بر خود نمایان ریختن

غرقهٔ این بحر گشتن ناامید — دست بر سر پای در گل آمدن

دام تن در راه معنی سوختن — هر سری کان از تو سر بر می‌زند

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

پس به هر دم کار دیگر داشتن خویشتن را خاک این در داشتن
وانگهی امید گوهر داشتن خشت بالین، خاک بستر داشتن
مرغ جان بی‌بال و بی‌پر داشتن از برای تیغ و خنجر داشتن (دیوان، ۵۲۶)

بنابراین از منظر عطّار یکی از اضطراب‌های وجودی انسان، همان اضطراب و بی‌قراری برای معناست:

جان ما را تا به حق شد چشم باز بی‌قراری پیشه کرد و روز و شب
بس که گفت و بس گل معنی که رُفت یک نفس ننشست و یک ساعت نخفت (همان، ۱۰۸)

کارکردِ باور به ضرورت معنا، این است که زندگی آدمی را روزاروز افزونی و وسعت می‌بخشد:

هر دیده که روی در معانی آورد بر باد مده عمر که هر لحظه ز عمر
بی شک ز کمال، زندگانی آورد صد ملک به دست می‌توانی آورد (مختارنامه، ۱۸۶)

یونگ نیز بر این باور بود که «معنا بسیاری از چیزها و شاید همه چیز را قابل تحمّل می‌کند» (نقل از یالوم، ۱۳۹۰: ۵۹۸). نهایتِ سخنِ یونگ این است که کسالت و ملالت زندگی به سبب فقدان معناست، اما در اثر معناست که می‌توان مشتاقانه و شورمندانه زیست و چنان توانی کسب کرد که هر رنج و سختی را تحمل نمود.

۵. کشف و جعل معنا

یافتن/کشف معنا، این است که زندگی به خودی خود دارای معنایی است. مثل آنکه کسی بگوید: در این بیابان، آبی وجود دارد فقط باید بگردید تا آن را پیدا کنید (ملکیان،ب ۱۳۹۱: ۲۲۵). اما نظریهٔ ساختن/جعل معنا معتقد است که آدمی خود، خالق و سازندهٔ معنای زندگی خویش است (کاتینگهام، ۱۳۹۲: ۲۵). بنابراین دو واژهٔ معنایابی و معنابخشی در همین افق قرار می‌گیرند که اوّلی با مقولهٔ کشف پیوند دارد و دوّمی با مسألهٔ جعل. پیش از پرداختن به اینکه معنا از منظر عطّار نیشابوری از نوع کشف است یا جعل، باید اوّلا فایدهٔ بحث در این خصوص روشن گردد؛ ثانیا تفاوت نگاه انسان کهن و انسان معاصر نسبت به این مسأله تبیین شود.

۵–۱. فایده بحث درباره کشف و جعل معنا

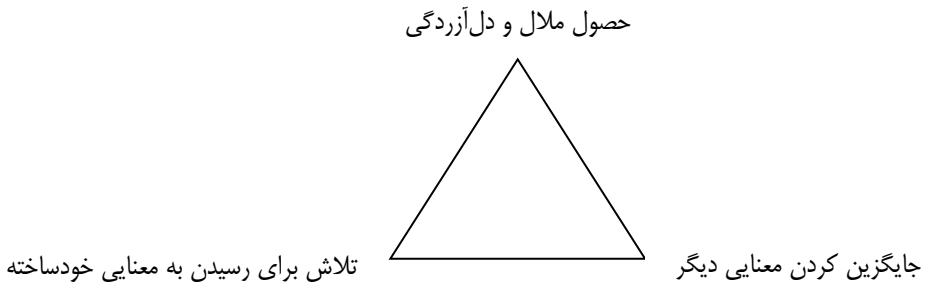
پرداختن به دو مقولهٔ جعل و کشف در بحث معنای زندگی، در دو جا به کار می‌آید: یکی اینکه زمینهٔ تفکیک میان نظریه‌های ارائه شده در خصوص معنای زندگی را فراهم می‌آورد؛ دیگر اینکه با مسألهٔ هدف، ارزش و کارکرد زندگی نیز پیوند می‌یابد. در خصوص مسألهٔ اوّل باید گفت آن عدّه که به کشف معنا باور دارند، اموری معنوی/روحانی را معنای زندگی می‌دانند که دیدگاه‌های آنان، ذیل نظریهٔ «فراطبیعت‌گرایی» قرار می‌گیرد. آن عدّه که به جعل معنا عقیده دارند، امور مادّی/دنیوی را معنابخش زندگی دانسته، دیدگاه‌های آنان به «طبیعت‌گرایی» شهرت یافته است. در زمینهٔ مسألهٔ دوم می‌توان گفت اگر معنا به مفهوم هدفی باشد که هر «فرد» در زندگی خویش تعیین می‌کند، آن‌گاه معنا، جعلی است. باز اگر معنا، هدفی باشد که «خدا» برای آدمی تعیین کرده باشد، آن‌گاه معنا را باید کشف کرد. اگر معنا را به مفهوم «ارزش» بدانیم، بسته به نوع ارزش‌ها، معنا متفاوت است. اگر مقصود ارزش‌های الهی باشد، معنا کشفی است و اگر منظور ارزش‌های مادّی باشد، جعلی است. اگر معنا به مفهوم کارکرد هر فرد در زندگی باشد، باز با کشف معنا مواجهیم؛ زیرا هر کسی نقش خویش را در یک مجموعه کشف می‌کند (بیات، ۱۳۹۰: ۷۵و۷۴). البته در زمینهٔ کارکرد، این تحلیل را نیز می‌توان مطرح کرد که اگر «خدا» مشخص کنندهٔ نقش است،

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.13]

مسألهٔ معنا، کشفی است، امّا اگر خودِ «فرد» تعیین کنندهٔ کارکرد خود در مجموعهٔ هستی باشد، معنا از مقولهٔ «جعل» خواهد بود. حال پرسش این است که آیا شق دوّم اساساً قابل‌تصوّر هست یا نه؟

۲–۵. تفاوت جعل و کشف در جهان سنتی و معاصر

مقولهٔ کشف یا جعل معنا با نوع جهان‌نگری انسان سنّتی و انسان معاصر پیوند دارد. از این منظر، دو تفاوت عمده می‌توان احصا نمود. تفاوت اول اینکه اساس بینش سنتی «خدا»ست و محور جهان‌بینی انسان معاصر را «انسان» تشکیل می‌دهد. مطابق دیدگاه اوّل، خدا هستی را آفریده است و بهترین شکل آن را به نمایش گذاشته است و اگر آدمی کاستیی حس می‌کند، واقعی نیست. به تعبیر قرآن «الَّذِی خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَی فِی خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَی مِن فُطُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ؛ کسی که هفت آسمان را توبرتو آفرید، در آفرینش خداوند رحمان، هیچ گونه نابسامانی نمی‌بینی، باز چشم بگردان آیا هیچ رخنه‌ای می‌بینی؟ سپس دوباره چشم بگردان، چشمت خسته و مانده باز می‌گردد» (ملک/۳ و۴). در این جغرافیای فکری، آدمی باید خدایی که خود را درون هستی پنهان کرده، بیابد. در دیدگاه دوم، خدا از صحنه کنار می‌رود و جای آن را انسان می‌گیرد که نیچه از آن به «مرگ خدا» تعبیر نموده است (کاتینگهام، ۱۳۹۳: ۲۵). در این حوزهٔ اندیشه‌ای اگر آدمی، نقصی دید، لب به سخن می‌گشاید و اگر بی‌معنایی درک نمود، خود به ساختن معنا دست می‌زند. تفاوت دوم در خصوص معنایابی در جهان‌نگری انسان سنتی و معاصر این است که چون رسیدن به معنا، فرآیندی سخت و طاقت‌فرساست، تلاش و تکاپوی خستگی‌ناپذیری را می‌طلبد و واضح است که همهٔ انسان‌ها چنین توانشی را نخواهند داشت. در نتیجه عمده‌ترین آفت معنایابی در جهان‌نگری سنتی می‌تواند دو مسأله باشد: یکی اینکه اگر لایهٔ متوسطان جامعه دچار خلأ معنا شدند، چه تمهیدی برای آن باید اندیشید؛ دیگر اینکه معنا دیریاب و دوریاب به نظر می‌رسد و چه بسا باید عمری در این مسیر صرف شود و چه بسا دستیابی به معنا تحقق نیابد. اما مقولهٔ معنا در جهان‌نگری معاصر ـ که از مقولهٔ جعل است ـ چه بسا قابل دستیابی باشد، ولی این نکته قابل بررسی است که انسان پس از رسیدن به معنا/معناهایِ خودساخته، آیا دچار ملال و آزردگی نمی‌شود و به ساختن معنا/معناهایِ دیگر دست نمی‌یازد؟ چنین به نظر می‌رسد که فرآیند معنا در این نوع نگرش، ساختاری این‌چنینی داشته باشد:

به طور کلّی جهان‌نگری سنّتی بر این باور است که باید معنا را در درون جهان هستی و خود زندگی یافت و بینش معاصر، معنا را می‌سازد.

۳–۵. عطار؛ کشف یا جعل معنا

به طور کلی با اتکا به حدیثی که در متون عرفانی آمده که «کنت کنزاً مخفیاً فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق لکی أعرف؛ من گنج پنهانی بودم. دوست داشتم که شناخته شوم. پس آفریدم تا شناخته شوم» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۴۴/۸۴) و با عنایت به اینکه از منظر عارفان، درست‌ترین حقیقت عالم «خدا» است و آدمی در سیر صعودی خود باید به او دست یابد، می–توان گفت عارفان

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.13]

مسلمان از جمله عطّار نیشابوری، مقولهٔ معنا را از نوع کشف می‌دانسته‌اند؛ یعنی معنا (حقیقت/خدا/چیزی فراطبیعت) هست، فقط باید کوشید تا آن را یافت.

در خصوص این معنا (حقیقت) پنهان باید سه نکته را مد نظر قرار داد: یکی اینکه کسی که در پی یافتن حقیقت است، در صورت دست یافتن به آن، خود نیز بخشی از آن حقیقت خواهد شد؛ زیرا توانِ تبیینِ این حقیقتِ یافت شده را ندارد و چنان مُدرِک، غرق در حقیقت می‌شود که گویی خود نیز جزئی از آن است. در نتیجه، مُدرِکی نمی‌ماند تا حقیقتِ شهود شده را تعریف نماید.

نیابی دُرّ دریای معانی وگر یابی هم‌آنجا غرقه مانی (اسرارنامه، ۱۷۱)

نکتهٔ دوم اینکه در نگاه وی، کشف حقیقت از «خود» آغاز می‌گردد. هر اندازه آدمی از خود بگذرد، بیشتر به خود می‌رسد. در کلمات علی (ع) نیز به این مسأله اشاره شده است: «عجبتُ لمَن یَنشُدُ ضالّتَه وقد أضَلّ نفسَه فلایَطلُبُها ؛ در شگفتم از کسی که گمشده خود را می‌جوید، اما خویشتن را گم کرده و آن را نمی‌جوید» (غررالحکم). منطق الطیر نیز می‌تواند تمثیلی برای این مطلب باشد.

حقیقت چیست؟ پیش‌اندیش بودن ز خود بگذشتن و با خویش بودن (همان: ۱۲۴)

نکتهٔ سوم اینکه حقیقت، مفهومی مُشکّک است. یعنی هر کس بسته به میزان کوشش، ظرفیت و توان خویش می‌تواند به مراتبی از حقیقت دست یابد. در نتیجه اگر وی دربارهٔ خویش، ادعای رسیدن به حقیقت را دارد، درک مراحل آن را مد نظر قرار داده است:

عطّار برو که در ره معنی امروز محققی به اطلاقی (دیوان، ۶۴۶)

نیز:

هیچ صورت، هیچ معنا، هیچ کار نیست جز در پرده بر من آشکار (مصیبت‌نامه، ۴۱۵)

نیز:

چو چیزی در عبارت می‌نیاید که گر صدبار در روزی بمیری

فضولی باشد آن گفتن به اشعار ندانی سرّ این معنی چو عطار (دیوان، ۳۱۹)

۶. ایماژهای معنا

از آنجا که معنا (حقیقت) امری تعریف ناپذیر است، و چون مقوله‌ای ذومراتب (مشکک) است، عطّار برای آشکار شدن ماهیت و مراتب آن، به توصیف ویژگی‌های آن در قالب تصویرسازی (*Image*) می‌پردازد. عمده تصاویری که وی در این خصوص ارائه می‌دهد، در سه حوزهٔ قابل تفکیک است: ۱ ـ شناساندن ماهیت حقیقت؛ ۲ ـ شناساندن ارزش حقیقت؛ ۳ ـ شناساندن کارکرد حقیقت.

۶–۱. ماهیت‌شناسی

عطّار برای فهماندن ماهیت حقیقت، دو تصویر «دریا» و «سیمرغ» را پیش چشم جویندگان قرار می‌دهد. حقیقت همانند دریا دارای عمق است و در دل خود چیزهای عجیب و ناشناخته‌ای دارد. همین باعث عظمت آن است:

قطره‌ای بود او در این بحر مجاز سوی دریای حقیقت رفت باز (منطق‌الطیر، ۳۰۲)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

نیز:

هست دریای معانی بس عظیم کشتی پندار حایل کرده‌ام (دیوان، ۳۸۴)

نیز:

حق بداشت آن نور را چون مهر و ماه پس به دریای حقیقت ناگهی

در برابر، بی‌جهت تا دیرگاه برگشاد آن نور را ظاهر رهی (منطق‌الطیر، ۲۴۵)

علاوه بر این، حقیقت همانند سیمرغ به شدّت دیریاب خواهد بود و رمز رسیدن به آن، داشتن ارادهٔ از خود گذشتگی است و البته خواستاران خود را می خواهد:

خرد، گنجشک دام ناتوانی است ولیکن عشق، سیمرغ معانی است (اسرارنامه، ۱۱۰)

۲-۶. ارزش‌شناسی

حقیقت از منظر ارزش‌شناسانه همانند مروارید است:

چون بود گستاخی آن‌جا بازگوی دُرّ معنی برفشان و راز گوی (منطق‌الطیر، ۳۵۶)

۳-۶. کارکردشناسی

عطّار در پاسخ به این پرسش درونی که درک/شهود حقیقت چه کارکردی می‌تواند داشته باشد، آن را به نور، شراب، نمکسار و ثمر تشبیه می‌نماید تا نقش آن آشکارتر گردد.

ـ نور

حقیقت، نور است. تاریکی‌ها را می‌زداید. در نتیجه آدمی با رسیدن به آن همواره در روشنی زیست خواهد کرد:

گر از پرده برون آیی و ما را روی بنمایی بسوزی خرقهٔ دعوی، بیابی نور معنی را (دیوان، ۲)

نیز:

گر مرغ دلت کار روش‌ساز کند ور پَر ندهی ز نور معنی او را

دُرج دل تو، خزینهٔ راز کند چون بشکند این قفص چه پرواز کند (مختارنامه، ۱۳۶)

ـ شراب

ارائهٔ چنین تصویری از حقیقت، نشان می‌دهد که دستیابی به آن، آدمی را سبک، بی‌تعلّق و بی تعیّن می‌نماید:

مُدبری کز جرعهٔ دُردی خوش است از می معنیش مقبل چون کنم (دیوان، ۴۶۸)

نیز:

آن مرغ که بود از می معنا مست گیرم که نداد دولت عقبا دست

پرّید و دل اندر کرم مولا بست آخر ز خیال رهزن دنیا رست (مختارنامه، ۱۹۰)

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

ـ نمکسار

نمکسار دانستن معنا به لحاظ کارکردی، بیانگر این مسأله است که معنایابی، عفونت‌ها و ناراستی‌های وجودی آدمی را می‌زداید، و آدمی می‌تواند زندگی بهتری را تجربه کند:

سگ نفس تو اندر زندگانی برون است از نمکسار معانی (همان: ۱۴۰)

ـ بار/ثمر

رسیدن به حقیقت، زندگی آدمی را سرشارتر می‌کند:

درختش صدق و اخلاص است و تقوی همه بار درخت اسرار معنی (اسرارنامه، ۱۱۹)

۷. نتیجه‌گیری

اضطراب معنا که می‌توان از آن به بی قراری و بی تابی برای معنا تعبیر نمود، به این مفهوم است که آدمی از آن دم که وجود خویش را درک نمود و در پی تحلیل رابطهٔ خود با هستی و ماورای آن شد، باید در پی معنا باشد؛ بی آنکه تکانه‌ای روحی برای او به وجود آید یا احساس فقدان گره‌گاهی معنوی برایش پیش آید. مدعای این پژوهش، یافتن و برجسته کردن این مقوله در آثار عطار بود. در این راستا، تبیین شد که پیش از بررسی معنای هستی و زندگی در اندیشهٔ عطار، باید ابتدا نسبت او را با مقولهٔ بی قراری برای معنا دریافت. از این رهگذر، ابتدا به مفهوم شناسی واژهٔ معنا در آثار وی توجه شد. با احصای صورت گرفته، معنا در آثار وی به مفهوم حقیقت، باطن، دلیل و قضیه به کار رفته است. از میان این معانی، آنچه با مقوله اضطراب معنا درپیوند است، معنا به مفهوم حقیقت است. پس از آن بیان شد که آنچه فیلسوفان معنای زندگی از کلمهٔ معنا اراده می‌کنند و از آن به هدف، ارزش و کارکرد تعبیر می‌نمایند، با حقیقت ارتباط دارد؛ یعنی یافتن/درپی حقیقت بودن، هدف آدمی از زندگی است و می‌تواند کارکرد/نقش وی را یافتن حقیقت دانست و همین مسأله است که زیستن را ارزشمند می‌نماید. ماهیت حقیقت در نظر عطار، مقوله‌ای تعریف ناپذیر و توصیف ناشدنی است و آنها که به کُنه آن رسیده‌اند، توان بیان آن را نداشته‌اند؛ زیرا خود جزئی از آن گشته‌اند و آنها که دربارهٔ حقیقت سخن گفته‌اند، تنها بخش‌هایی از مراتب آن را نشان داده‌اند؛ زیرا این مقوله، مقوله‌ای ذومراتب و مشکک است. وی به دلیل عدم توان آدمی در شناخت حقیقت، مراتب آن را در قالب تصاویری چون دریا، سیمرغ، دُرّ، نمکسار و ... عینی سازی نموده است و از این میان، ماهیت، ارزش و کارکرد حقیقت را نشان میدهد. اضطراب معنا در نظر او امری لازم و ضروری است. رسیدن به حقیقت برای آدمی، همانند آب برای ماهی لازم و ضروری است. در نتیجه حقیقت (معنا) مقوله‌ای کشفی است؛ یعنی در نهاد هستی قرار داده شده است و این مقوله چنان عظمتی دارد که آدمی در صورت رهیافتن به آن، چون بخشی از آن خواهد شد، توان توصیف و تبیین آن را نخواهد یافت.

یادداشت‌ها

۱- ایگلتون با اتّکا به کاربردهای واژهٔ *Mean* در زبان انگلیسی، این‌گونه نتیجه می‌گیرد که این واژه دارای سه مفهوم است: الف) قصد چیزی را داشتن ب) دلالت داشتن پ) ترکیبی از قصد و دلالت.

1. *Did you meant strangle him?*

این جمله به این معناست که آیا می‌خواستی سدّ راه او شوی؟

2. *Those clouds mean rain.*

این جمله به این معناست که آن ابرها از باران خبر می‌دهند.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

3. *When The deceased asked the waiter for posion could he byany have meant poisson?*

یعنی هنگامی که متوفی از پیشخدمت درخواست کرد به او سم بدهد، آیا تصادفاً منظورش ماهی نبود؟ (ایگلتون، ۱۳۹۶: ۴۹ـ۴۷).

منابع

ـ قرآن، ترجمهٔ بهاءالدین خرّمشاهی.

ـ ایگلتون، تری (۱۳۹۶) معنای زندگی، ترجمهٔ عباس مخبر، تهران: بان.

ـ بیات، محمدرضا (۱۳۹۰) دین و معنای زندگی در فلسفهٔ تحلیلی، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

ـ تیلیش، پل (۱۳۷۸) شجاعت بودن، ترجمه مراد فرهادپور، چ چهارم، تهران:انتشارات علمی و فرهنگی .

ـ حمیدزاده، روشنک و همکاران (۱۳۹۲) «اثربخشی معنادرمانی فرانکل در استرس شغلی معلمان زن»، مجله زن و مطالعات خانواده، شماره ۲۱، صص۸۶ـ۷۱ .

ـ سروش، عبدالکریم (۱۳۸۱) فربه‌تر از ایدئولوژی، چ هفتم، تهران: صراط.

ـ شهرآبادی، راضیه (۱۴۰۰) «مقایسه معنای زندگی در نگاه عطار نیشابوری و ویکتور فرانکل»، دهمین کنفرانس بین المللی مطالعات زبان، ادبیات، فرهنگ و تاریخ.

ـ عطّارنیشابوری، فریدالدین (۱۳۶۲) دیوان، تصحیح تقی تفضّلی، چ سوم، تهران: علمی و فرهنگی.

ـ ـــــــــــــــ (۱۳۶۰) تذکرةالاولیاء، تصحیح محمّد استعلامی، چ سوم، تهران: زوّار.

ـ ـــــــــــــــ (۱۳۸۶) مختارنامه، تصحیح محمدرضا شفیعی‌کدکنی، چ سوم، تهران: سخن.

ـ ـــــــــــــــ (۱۳۸۴) منطق‌الطیر، ـــــــــــــــ چ دوم، تهران: سخن.

ـ ـــــــــــــــ (۱۳۸۸) الاهی‌نامه، ـــــــــــــــ چ چهارم، تهران: سخن.

ـ ـــــــــــــــ (۱۳۸۸) اسرارنامه، ـــــــــــــــ چ چهارم، تهران: سخن.

ـ ـــــــــــــــ (۱۳۸۶) مصیبت‌نامه، ـــــــــــــــ چ دوم، تهران: سخن.

ـ فرانکل، ویکتور (۱۳۹۱) انسان در جستجوی معنای غایی، ترجمهٔ شهاب الدین عباسی، تهران: کتاب پارسه.

ـ کاتینگهام، جان (۱۳۹۳) معنای زندگی، ترجمهٔ امیرعباس علی‌زمانی و مریم دریایی اصل، تهران: حکمت.

ـ کونگ، هانس (۱۳۹۱) هنر زیستن، ترجمهٔ حسن قنبری، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

ـ مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ه.ق) بحارالأنوار، ج۷۰، ۷۴، ۷۵، ۸۴، ۹۲، الطبعه الثانیه، بیروت ـ لبنان: موسسه الوفا.

ـ معین، بابک (۱۳۸۲) «معناشناسی روایت»، مجله پژوهشنامه علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، شماره۳۷، صص۱۳۲ـ۱۱۷ .

ـ ملکیان، مصطفی (الف ۱۳۹۱) مهر ماندگار، چ سوم، تهران: نگاه معاصر.

ـ ـــــــــــــــ (ب ۱۳۹۱) مشتاقی و مهجوری، چ چهارم، تهران: نگاه معاصر.

ـ موسوی جروکانی و حسین مسجدی (۱۴۰۲) عطار و معنای زندگی، چاپ اول، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه صنعتی اصفهان.

ـ موسوی جروکانی، سید حامد و همکاران (۱۳۹۵) «معنای زندگی در مصیبت نامه عطار نیشابوری»، مجله مطالعات عرفانی دانشگاه الزهراء، ش ۱۴، صص۸۹ـ۶۵.

ـ ولف، سوزان (۱۳۸۲) «معنای زندگی» ترجمهٔ محمدعلی عبداللّهی، مجلهٔ نقد و نظر، سال هشتم، شمارهٔ ۳۰و۲۹، صص ۳۷ـ۲۸.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

ـ یالوم، اروین (۱۳۹۰) روان‌درمانی اگزیستانسیال، ترجمهٔ سپیده حبیب، چ دوم، تهران: نی.

References

The Holy Quran

Attar Neishabouri, F. (1981). Diwan. (T. Tafazzoli, Ed.) (3rd ed.). Tehran: Scientific and Cultural Publications.

Attar Neishabouri, F. (1984). Mantiq al-Tayr [The Conference of the Birds]. (M. R. Shafiei Kadkani, Ed.) (2nd ed.). Tehran: Sokhan.

Attar Neishabouri, F. (1986a). Mokhtarnameh. (M. R. Shafiei Kadkani, Ed.) (3rd ed.). Tehran: Sokhan.

Attar Neishabouri, F. (1986b). Mosibat-Nameh [The Book of Affliction]. (M. R. Shafiei Kadkani, Ed.) (2nd ed.). Tehran: Sokhan.

Attar Neishabouri, F. (1988a). Asrar-Nameh [The Book of Secrets]. (M. R. Shafiei Kadkani, Ed.) (4th ed.). Tehran: Sokhan.

Attar Neishabouri, F. (1988b). Elahi-Nameh [The Divine Book]. (M. R. Shafiei Kadkani, Ed.) (4th ed.). Tehran: Sokhan.

Attar Neishabouri, F. (2001). Tadhkirat al-Awliya [Memoirs of the Saints]. (M. Estelami, Ed.) (3rd ed.). Tehran: Zavvar.

Bayat, M. R. (2011). Religion and the Meaning of Life in Analytical Philosophy. Qom: University of Religions and Denominations.

Cottingham, J. (2014). The Meaning of Life. (A. A. Alizamani & M. Daryaei Asl, Trans.). Tehran: Hekmat.

Eagleton, T. (2017). The Meaning of Life. (A. Mokhber, Trans.). Tehran: Ban.

Frankl, V. (2012). Man's Search for Ultimate Meaning. (S. Abbasi, Trans.). Tehran: Ketab-e Parseh.

Hamidzadeh, R., et al. (2013). "The Effectiveness of Frankl's Logotherapy on Job Stress Among Female Teachers." Woman and Family Studies, 21, 71-86.

Kung, H. (2012). Art of Living. (H. Ghanbari, Trans.). Qom: University of Religions and Denominations.

Majlesi, M. B. (1983). Bihar al-Anwar [Seas of Lights]. Vol. 70, 74, 75, 84, 92 (2nd ed.). Beirut-Lebanon: Al-Wafa Institute.

Malekian, M. (2012a). Eternal Love. (3rd ed.). Tehran: Negah-e Moaser.

Malekian, M. (2012b). Longing and Alienation. (4th ed.). Tehran: Negah-e Moaser.

Moein, B. (2003). "Semantics of Narrative." Journal of Humanities Research of Shahid Beheshti University, 37, 117-132.

Mousavi Jaroukani, S. H., & Masjedi, H. (2023). Attar and the Meaning of Life. Isfahan: Isfahan University of Technology Jihad Publications.

Mousavi Jaroukani, S. H., et al. (2016). "The Meaning of Life in Attar Neishabouri's Mosibat-Nameh." Journal of Mystical Studies of Alzahra University, 14, 65-89.

Shahrabadi, R. (2021). "Comparison of the Meaning of Life from the Perspective of Attar Neishabouri and Viktor Frankl." 10th International Conference on Language Studies, Literature, Culture, and History.

Soroush, A. (2002). Fatter Than Ideology. (7th ed.). Tehran: Serat.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]

Tillich, P. (1999). The Courage to Be. (M. Farhadpour, Trans.) (4th ed.). Tehran: Scientific and Cultural Publications.

Wolf, S. (2003). "The Meaning of Life." (M. A. Abdollahi, Trans.). Journal of Naghd-o-Nazar, 8(29-30), 28-37.

Yalom, I. (2011). Existential Psychotherapy. (S. Habib, Trans.) (2nd ed.). Tehran: Ney.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.13]